

A Diachronic Study of the Accusative Case in Balochi

Fahimeh Piri Zendehtdel¹

Esfandiar Taheri^{2*}

Abbas Ali Ahangar³

Abstract

This study investigates the erosion and simultaneous innovation within the Balochi object case marking system, examining how object markers have been lost over time (diachronic) while new ones have emerged. (synchronic). The research employs a descriptive-analytical approach, grounded in the linguistic theories of Stilo (2008) and Kolikov (2009). Data was utilized from existing corpora, grammatical descriptions, and fieldwork conducted among speakers of Western, Eastern, and Southern Balochi. Based on this methodology, our study identifies three primary pathways of innovation in the Balochi object marking system. These include: a trend towards Differential Object Marking (DOM), where object marking varies based on animacy and definiteness; innovation in object marking through the use of clitics, irrespective of verb tense; and the erosion of original object markers in recent linguistic periods. This research highlights that the Balochi object marking system, like many others, is subject to concurrent erosion and innovation, showcasing the dynamic nature of the language across time.

Keywords: case, objective case, Balochi, Differential Object Marking, grammaticalization, Case Renovation

Extended abstract

1. Introduction

“This article investigates the comparative study of the accusative case in Iranian languages, with a focus on its historical development. As a branch of the Indo-European language family, Iranian languages feature diverse grammatical and syntactic systems that have undergone notable changes over time. One significant evolution concerns the modification in how sentence constituents

1. PhD. Student in Linguistics, Linguistics Department, Faculty of Foreign Languages, University of Isfahan, Isfahan, Iran. (ahimeh.piri.zendedel.1988@gmail.com)

*2. Associate Professor in Linguistics Department, Faculty of Foreign Languages, University of Isfahan, Isfahan (**Corresponding Author: e.taheri@fgn.ui.ac.ir**)

3. Professor of Linguistics Department, Faculty of Literature and Humanities, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran. (ahangar@english.usb.ac.ir)

express their grammatical roles, particularly the accusative case. The objective of this research is to explain the nature of this transformation and offer a clear perspective on the state of the accusative case in various historical stages of Persian and other Iranian language.

2. Theoretical Framework

The research adopts Stilo's three-dimensional model for understanding case developments:

- (1) *The Axis of Case Reduction*, capturing decay of the two-case system inherited from Middle Iranian;
- (2) *The Axis of Case Renewal and Expansion*, covering emergent case markers and extended functions; and
- (3) *The Noun–Pronoun Axis*, focusing on asymmetries between nominal and pronominal marking.

These dimensions are used to explain both diachronic shifts and synchronic contrasts found in Balochi varieties.

3. Methodology

Data come from three complementary sources: major linguistic corpora (e.g. www.irancorpora.com), well-established descriptions (Jahani, 2003; Baranzehi, 2003), and new fieldwork with speakers of Saravani Central, Lashari, Makrani, and Sarhaddi sub-dialects. Morphosyntactic changes involving former Genitive and Locative environments were examined, focusing on inflectional developments and the structural positioning of nominal complements. Comparative analysis assessed case-marking behavior in genitive, object, and prepositional phrases.

4. Results & Discussion

- Across Balochi dialects, case marking strategies reveal successive stages of renewal along Stilo's reduction axis:
- External renovation: Eastern Balochi exhibits the Objective ending *-ārā*, originating from the grammaticalization path *rādiy* > *rāy* > *=rā* > *-ārā*.
- Internal renovation: The use of DOM reflects sensitivity to animacy and definiteness hierarchies (human > animal > inanimate; pronoun > proper > definite > indefinite).
- Syntactic innovation: Floating subject clitics occasionally attach to objects as case markers even in non past constructions, showing advanced grammaticalization.
- Together, these processes yield a hybrid alignment system balancing morphological economy and functional transparency.

5. Conclusions & Suggestions

The Objective Case system in Balochi represents a dynamic equilibrium between erosion and renewal. Rather than erasing case distinctions, Balochi has

integrated external, internal, and syntactic strategies into a cohesive adaptive system. Further quantitative research using broader corpora may clarify frequency patterns and of these mechanisms across dialects and discourse contexts

Select Bibliography

- Aissen, J. Differential Object Marking: Iconicity vs. Economy. *Natural Language & Linguistic Theory*. 2003; 21(3), 435-483.
- Axenov, S. *The Balochi Language of Turkmenistan: A Corpus-based Grammatical Description*. Uppsala: Uppsala University, 2006.
- Farshidvard, Kh. *Detailed Grammar of Today*. Tehran: Sokhan Publications, 2003. [In Persian]
- Jahani, C. The Case System of Northern Balochi in a Historical and Areal Perspective. In: Karimi, S., Samiian, A. editors. *The Case System of Balochi in a Diachronic Perspective*. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers; 2003, 113-126.
- Jahani, C. & Korn, A. "Balochi". In *The Iranian Languages*, ed. G. Windfuhr, 2013, 634–692. London: Routledge.
- Kulikov, L. Case Systems in a Diachronic Perspective: A Typological and Micro-areal Study. *Language and Linguistics Compass*, 2009, 3(4), 1104–1118.
- Malchukov, A. و Spencer, A. Introduction. In: Malchukov, A. و Spencer, A. editors. *The Oxford Handbook of Case*. Oxford: Oxford University Press; 2008, 1-27.
- Nourzaei, M. *A Corpus-based Study of Balochi Dialects*. PhD Dissertation, Uppsala University, 2017.
- Stilo, D. Case in Iranian, In *The Oxford Handbook of Case*, ed. A. Malchukov & A. Spencer, 700–715. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Windfuhr, G. *Persian Grammar: History and State of its Study*. The Hague: Mouton. 1979.

How to cite:

Piri Zendeheel F., Taheri E, and Ahangar A. A Diachronic Study of the Accusative Case in Balochi. *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani*. 2026; 2(20): 33-56. DOI:10.22124/plid.2026.32794.1746

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

نگاهی در زمانی به حالت مفعولی در بلوچی

عباسعلی آهنگر^۳

اسفندیار طاهری^۲

فهیمه پیری زنده دل^۱

چکیده

فرسایش و نوسازی نظام حالت، یکی از بنیادی ترین فرایندهای تحول در تاریخ زبان های ایرانی است. این پژوهش بر پایه چارچوب نظری استیلو (Stilo, 2008) و کولیکف (Kolikov, 2009) با رویکردی توصیفی - تحلیلی به بررسی تحول در زمانی و تنوع هم زمانی حالت مفعولی در گونه های مختلف بلوچی می پردازد. داده های پژوهش از پیکره های معتبر، منابع توصیفی و داده های میدانی از گونه های غربی، شرقی و جنوبی گردآوری شده اند. یافته های این پژوهش نشان می دهد که بلوچی در روند ایجاد و تحول حالت مفعولی، یک نظام چندوجهی را برای نشانه گذاری مفعول توسعه داده است. این نظام شامل سه راهبرد اصلی است:

۱- نوسازی بیرونی از طریق دستوری شدگی حرف اضافه rāy و ایجاد پایانه āra-؛ ۲- نوسازی درونی در قالب نظام مفعول نمایی افتراقی که با حساسیت به سلسله مراتب های جاندار و معرفتی، پایانه های حالت غیرمستقیم را به صورت هوشمندانه به کار می گیرد؛ ۳- یک راهبرد نحوی جایگزین که در آن واژه بست های شناور فاعلی به ابزاری برای نشانه گذاری مفعول، حتی در زمان های غیر گذشته تبدیل شده اند.

واژگان کلیدی: حالت، حالت مفعولی، بلوچی، مفعول نمایی افتراقی، دستوری شدگی، نوسازی حالت.

۱- دانشجوی دکتری زبان شناسی، دانشکده زبان های خارجی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.
fahimeh.piri.zendedel.1988@gmail.com

۲- دانشیار زبان شناسی، دانشکده زبان های خارجی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. (نویسنده مسؤول).
e.taheri@fgn.ui.ac.ir

۳- استاد زبان شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران.
ahangar@english.usb.ac.ir

۱- مقدمه

نظام حالت یکی از بنیادی‌ترین مؤلفه‌های نشان‌دهنده ساخت دستوری زبان‌هاست. این نظام وظیفه اساسی تعیین نقش‌های نحوی و معنایی اجزای جمله، به‌ویژه هسته‌های اسمی و ضمایر را برعهده دارد. در ساختارهای دستوری، نقش‌هایی مانند فاعل، مفعول مستقیم، مفعول غیرمستقیم و متمم‌های حرف‌افزافه با نشانه‌های حالت متمایز می‌شوند. حالت‌نمایی به‌طور خاص به سازوکارهایی اطلاق می‌شود که این نقش‌ها را مشخص می‌کنند. این سازوکارها اشکال مختلفی به خود می‌گیرند: در حالت‌نمایی صرفی (یا ترکیبی)، نشانه‌های حالت به‌صورت پسوندها به هسته اسمی متصل می‌شوند و در حالت‌نمایی تحلیلی نشانه‌ها به‌صورت عنصری مستقل یا بخشی از یک سازه نحوی بزرگ‌تر (مانند حروف‌افزافه) عمل می‌کنند و ارتباط گروه‌های اسمی با فعل یا نقش آن‌ها در جمله را تعریف می‌نمایند (Blake, 2001: 16; Comrie, 1981: 45). درک این نظام‌ها نه‌تنها برای توصیف ساختار یک زبان خاص ضروری است، بلکه برای ترسیم مسیرهای تحول تاریخی زبان‌ها، به‌ویژه گذار از زبان‌های ترکیبی / آمیزه‌ای-محور^۱ به زبان‌های تحلیلی-محور^۲ که متکی بر ترتیب واژگان و نشانه‌های نحوی هستند، حیاتی است.

تاریخ تحول نظام حالت در زبان‌های هندواروپایی نمونه‌ای کلاسیک از فرسایش تدریجی نشانه‌گذاری‌های صرفی است. زبان‌های هندواروپایی باستان و وارثان اولیه آن‌ها مانند سنسکریت و لاتین، دارای نظام‌های حالت پیچیده و پرشمار بودند که اغلب شامل هفت تا نه حالت متمایز را نشان می‌دادند (مانند حالت فاعلی، ندایی، مفعولی، اضافی، ابزاری، مکانی و غیره). این غنای صرفی، انعطاف‌پذیری بسیار زیادی در ترتیب واژگان فراهم می‌آورد، زیرا نقش دستوری ازطریق نشانه‌های صرفی به‌طور مؤثر رمزگذاری شده بود (Fortson, 2011: 105; Trask, 1996: 181). نظام حالت‌نمایی در روند تحول زبان ممکن است دستخوش تحولات و دگرگونی‌های مختلف شود. این دگرگونی بیانگر آن است که نقش‌های دستوری که در گذشته با نشانه‌های صرفی نمایش داده می‌شدند، به‌تدریج با سازوکارهای نحوی (مانند ترتیب واژه‌ها و حروف‌افزافه) بیان می‌شوند. این روند یکی از دگرگونی‌های بنیادی و فراگیر در تاریخ بسیاری از زبان‌های جهان به شمار می‌آید (Stilo, 2008).

1. synthetic/fusional
2. analytic

در خانواده زبان‌های ایرانی، پدیده فرسایش حالت^۱ روندی تاریخی و پیچیده را طی کرده‌است. زبان‌های کهن این خانواده، مانند فارسی باستان و اوستایی، دارای نظام حالت غنی بودند که از زبان هندواروپایی آغازی به ارث رسیده بود. شواهد نشان می‌دهد که با گذشت زمان و تحول تاریخی زبان‌های ایرانی، تعداد حالت‌های صرفی به تدریج کاهش یافته‌است (Sims-Williams, 2009)؛ باین‌حال، کارکردهای نحوی-معنایی این حالت‌ها حذف نشده، بلکه از طریق سازوکارهای جدیدی جایگزین شده‌اند. در زبان فارسی نو، این فرایند به اوج خود رسیده و نظام حالت صرفی از بین رفته‌است. در مقابل، برخی دیگر از زبان‌های ایرانی، به‌ویژه در شاخه شمال غربی، راهبردهای نوینی برای نشانه‌گذاری نقش‌های نحوی ابداع کرده‌اند. بلوچی، به‌عنوان یکی از زبان‌های ایرانی شاخه شمال غربی، نمونه‌ای غنی از تحولات نحوی و صرفی را در طول تاریخ زبان‌های ایرانی به نمایش می‌گذارد. زبان بلوچی به سه گروه گویشی اصلی تقسیم می‌شود: غربی، شرقی و جنوبی. گروه غربی شامل بلوچی رایج در نیمه شمالی استان سیستان و بلوچستان ایران، افغانستان، ترکمنستان و همچنین ایالت بلوچستان پاکستان است. گروه شرقی در شمال ایالت بلوچستان پاکستان و گروه جنوبی در نواحی ساحلی دریای عمان در ایران و پاکستان صحبت می‌شود (Jahani & Korn, 2013). به‌باور جهانی و کرن (2013) بلوچی نظام حالت‌نمایی را در اسم، ضمائر شخصی و ضمائر اشاره حفظ کرده‌است. در اکثر گویش‌های بلوچی نظام حالت‌نمایی شامل حالت مستقیم، غیرمستقیم، مفعولی، اضافی و ندایی است؛ با وجود این، تفاوت‌هایی در گویش‌های مختلف بلوچی در این‌باره دیده می‌شود. اگرچه بلوچی در مقایسه با فارسی نو و دیگر زبان‌های شمال غربی مقاومت بیشتری در برابر حذف کامل نظام حالت نشان داده‌است، شواهد تاریخی و گویشی تحولاتی را در این نظام، به‌ویژه در راهبردهای نشانه‌گذاری مفعول نشان می‌دهد.

هدف بنیادین این پژوهش، ارائه تحلیلی در زمانی از فرایند ایجاد و تحول حالت مفعولی در زبان بلوچی است. با توجه به اینکه از بلوچی میانه شواهدی وجود ندارد، چاره‌ای جز این نیست تا آنچه در فارسی میانه و پارتی به‌عنوان مرحله میانه از زبان‌های ایرانی وجود دارد، مبنای تحلیل زبان بلوچی در این دوره قرار گیرد. این پژوهش درصدد است تا با رویکردی در زمانی، به این پرسش اصلی پاسخ دهد: روند تحول تاریخی حالت مفعولی در زبان بلوچی چه بوده و چگونه می‌توان تنوع هم‌زمانی موجود در گویش‌های آن را در چارچوب نظریه‌های

1. case erosion

نوسازی حالت تبیین کرد؟ داده‌های موردنیاز این پژوهش از منابع گوناگونی گردآوری شده‌اند تا تنوع گونه‌ای زبان بلوچی به‌خوبی پوشش داده شود. بخش اصلی داده‌ها از پیکره نورزایی (Nourzaei, 2017) که شامل داده‌هایی از گونه‌های مختلف بلوچی است و همچنین از پیکره موجود در سایت گنجینه زبان‌های ایرانی (شامل گونه‌های مکرانی شرقی، غربی و لاشاری) استخراج گردیده‌است. علاوه‌براین، داده‌های مربوط به بلوچی ترکمنستان از آکسنوف (Axenov, 2006) و داده‌های مربوط به بلوچی شرقی از پیکره موجود در کتاب دیمز (1891) استخراج شده‌است. داده‌های تکمیلی از طریق مصاحبه با گویشوران گویش‌های مختلف بلوچی غربی (شامل سرحدی، سراوانی، لاشاری، مکرانی شرقی و غربی) جمع‌آوری شده‌است. تحلیل داده‌ها براساس الگویی صورت گرفته‌است که استیلو (2008) برای بررسی حالت‌نمایی در زبان‌های ایرانی معرفی کرده‌است؛ این الگو بر حفظ، کاهش یا گسترش حالت متمرکز است. براین‌اساس، پژوهش حاضر برپایه چارچوب نظری استیلو (2008) و کولیکف (2009)، ساختار مقاله را به شرح زیر تنظیم کرده‌است: بخش دوم به تشریح مبانی نظری پژوهش، به‌ویژه مدل‌های نوسازی حالت می‌پردازد. بخش سوم به مروری بر پژوهش‌های پیشین پیرامون تحول حالت در زبان‌های ایرانی و بلوچی اختصاص دارد. در بخش چهارم، داده‌های توصیفی و تحلیلی ارائه شده و راهبردهای توسعه حالت مفعولی در بلوچی، شامل نوسازی بیرونی (دستوری‌شدگی حرف‌اضافه)، نوسازی درونی (مفعول‌نمایی افتراقی)، و راهبرد نحوی جایگزین (واژه‌بست شناور) به‌طور مفصل واکاوی می‌شوند. سرانجام، بخش پنجم به نتیجه‌گیری کلی از یافته‌های پژوهش می‌پردازد.

۲- پیشینه پژوهش

مطالعه نظام حالت در زبان بلوچی و سایر زبان‌های ایرانی، پیشینه‌ای طولانی در سنت زبان‌شناسی ایرانی دارد. این پژوهش‌ها را می‌توان در سه حوزه اصلی دسته‌بندی کرد: (۱) مطالعات کلان در حوزه تحولات تاریخی زبان‌های ایرانی؛ (۲) آثار توصیفی جامع در مورد زبان بلوچی؛ و (۳) پژوهش‌های متمرکز بر ساختارهای صرفی-نحوی خاص بلوچی، ازجمله حالت‌نمایی.

در حوزه نخست، آثار متعددی به فرایند کلی فرسایش نظام حالت صرفی از دوره باستان به میانه و نو پرداخته‌اند. پژوهشگرانی چون سیمز-ویلیامز^۱ (179-177: 2009) و پاول^۲ (160: 2009) مسیر این تحول و فروپاشی نظام هشت‌حالتی ایرانی باستان و جایگزینی آن با ساختار دوحالتی (مستقیم/غیرمستقیم) در دوره میانه را به تفصیل تشریح کرده‌اند. این آثار، بستر تاریخی لازم را برای درک تحولات بعدی در زبان‌هایی مانند بلوچی فراهم می‌آورند. همچنین، هیگ^۳ (2008) در تحلیل خود از ساختار نشانه‌گذاری فاعل / مفعول^۴ در زبان‌های ایرانی، به مسیر کلی تحول و جایگزینی ساختارهای مبتنی بر فاعل / مفعول پرداخته‌است. این آثار، بستر تاریخی لازم برای درک تحولات بعدی در زبان‌هایی مانند بلوچی را فراهم می‌آورند.

در حوزه دوم، دستورهای توصیفی و آثار جامع در مورد زبان بلوچی، داده‌های هم‌زمانی ارزشمندی را در اختیار پژوهشگران قرار داده‌اند. مطالعات اولیه بلوچی، بر توصیف صوری و شناسایی نظام صرفی در گویش‌های مختلف معطوف بود. در جدیدترین پژوهش‌های توصیفی بلوچی، الفنباین^۵ (1989) برای گویش‌های شرقی نظامی چهارحالتی ترسیم کرد که شامل حالت‌های فاعلی (مستقیم) / مطلق (برای فاعل لازم و مفعول متعدی)، غیرمستقیم/کنایی (برای فاعل ماضی متعدی)، اضافه/ملکی و ندایی بود. در مقابل، برای گویش‌های غربی و جنوبی (ساحلی) نظام حالت سه‌حالتی یا حتی دوحالتی گزارش کرده‌است. در مطالعات بعدی، باران‌زهی^۶ (2003) توصیف و تحلیل سراوانی مرکزی را با نظام دوگانه حالت‌نمایی شامل دو حالت مستقیم و غیرمستقیم، به انجام رسانده‌است. آکسنوف^۷ (2006) شیوه جدیدی برای بیان نظام حالت‌نمایی و شکل‌گیری حالت‌های مختلف در بلوچی مطرح می‌کند. وی ابتدا، دو ستاک مستقیم و غیرمستقیم را معرفی می‌کند و سپس ستاک مستقیم مفرد را مبنای شکل‌گیری حالت‌های مستقیم و حالت ندایی مفرد می‌داند و ستاک غیرمستقیم مفرد را پایه شکل‌گیری حالت‌های غیرمستقیم مفرد به‌جز حالت ندایی و ستاک غیرمستقیم جمع را نیز اساس شکل‌گیری همه حالت‌های غیرمستقیم جمع در نظر می‌گیرد. کُرن^۸ (2009) نیز به بررسی نظام حالت‌نمایی بلوچی ترکمنستان و افغانستان پرداخته‌است. وی به ایجاد حالت

1. Sims-Williams

2. Paul

3. Haig

4. Alignment

5. Elfenbein

6. Baranzehi

7. Axenov

8. Korn

مکانی در این گونهٔ بلوچی اشاره کرده‌است. این حالت که دارای کارکردهای مکانی-جهتی است از طریق افزودن پایانهٔ حالت غیرمستقیم به پایانهٔ حالت اضافی ساخته می‌شود. به اعتقاد وی حالت مکانی در بلوچی افغانستان در سلسله‌مراتب جاننداری برای اسم و ضمیر انسانی به‌کاربرده می‌شود و به نظر می‌رسد مرحله‌ای قبل از حالت مکانی در بلوچی ترکمنستان است. در این میان، مقاله جهانی و کُرن (2013) به‌عنوان یک نقطه عطف، برای نخستین بار به شکلی نظام‌مند به توصیف و دسته‌بندی تنوع نشانه‌های حالت در گسترهٔ وسیع گویشی بلوچی پرداخت. این پژوهش، توزیع جغرافیایی نشانه‌های ā- و ā-rā- را مشخص کرد و تحلیل ساختاری اولیه‌ای از آن‌ها ارائه داد، اما تمرکز آن عمدتاً بر توصیف هم‌زمانی بوده‌است. در همین راستا، آهنگر و همکاران (۱۳۹۶) نظام حالت‌نمایی در بلوچی سرحدی را تحلیل کرده و نقش‌های چندگانهٔ حالت غیرمستقیم را که با استفاده از حروف اضافه پدیدار می‌شود، تبیین نمودند. جهانی (2019) در تحلیلی دیگر، چهار حالت اسمی را برای بلوچی شناسایی کرده و با ذکر نمونه‌های موردی از گونه‌های مختلف، وظایف نحوی هر حالت را در اسم و ضمیر مشخص ساخت؛ یافتهٔ مهم او این است که ضمائر اول و دوم‌شخص دارای ساخت حالت سه‌گانه هستند، اما ضمائر سوم شخص (که نقش‌نمایشی نیز دارند) ساخت چهارحالتی را حفظ کرده‌اند.

در حوزهٔ سوم، پژوهش‌هایی قرار می‌گیرند که به بررسی ساختارهای دستوری خاص در زبان‌های ایرانی پرداخته‌اند. برای مثال، هیگ (2008) در تحلیل خود از ساخت کنایی در زبان‌های ایرانی، به پدیدهٔ مفعول‌نمایی افتراقی در بلوچی و سایر زبان‌های ایرانی اشاره می‌کند و آن را با سلسله‌مراتب معرفگی و جاننداری مرتبط می‌داند. همچنین استیلو (2008) در تحلیل جامع خود از فرایندهای کاهش و نوسازی در زبان‌های ایرانی، داده‌هایی از بلوچی را برای تبیین الگوی نظری خود به‌کار می‌برد، اما تحلیل او بر کل زبان‌های ایرانی متمرکز است و به‌طور خاص به بازسازی مسیر تحول حالت مفعولی در بلوچی نپرداخته‌است.

بررسی تاریخیچهٔ نظام حالت‌نمایی در بلوچی، توسط جهانی (2003) برای اولین بار به‌صورت تاریخی-تطبیقی انجام شد. وی معتقد است که فرسایش نظام حالت‌نمایی صرفاً یک پدیدهٔ صرفی نیست، بلکه آن را تحول نحوی بزرگ‌تری می‌داند. وی استدلال کرده‌است که در گویش‌های بلوچی که نظام حالت در آن‌ها کاهش یافته‌است، ساختارهای مبتنی بر حروف اضافه جایگزین نشانه‌های صرفی حذف‌شده می‌شوند؛ این تحول با گرایش عمومی زبان‌های

ایرانی به سمت فرسایش نظام حالت همسوست، اما در برخی گونه‌های بلوچی، به دلیل تماس زبانی با زبان‌های مجاور، با سرعت متفاوتی پیش رفته‌است. درواقع تماس زبانی طی فرایندهایی نظیر ادغام حالت فاعلی و غیرفاعلی، جایگزینی ساختارهای نحوی به‌جای حالت به‌ای و نیز حذف کامل حالت اضافی، منجر به کاهش نظام حالت‌نمایی در گونه‌های بررسی‌شده، ازجمله سراوانی و سرحدی شده‌است. از سوی دیگر، گُرن (2008) با دیدگاهی هم‌زمانی، تحول نظام حالت‌نمایی را از طریق بازسازی شکل بلوچی میانه دنبال کرده‌است. وی در این پژوهش نشان می‌دهد که ابتدا حوزه ضمیر تحت تأثیر گسترش یک نظام دوگانه قرار گرفت، سپس اسم‌ها نشانه‌هایی برای حالت‌های مستقیم، غیرمستقیم و اضافی دریافت کردند و درنهایت، توسعه پایانه‌های صرفی حالت مفعولی برای ضمائر و سپس برای اسم رخ داده‌است.

تحولات نظام حالت در بلوچی که فراتر از تغییرات پایانه‌های صرفی است، نیازمند تحلیل همه‌جانبه راهبردها و فرایندهای توسعه، احیا و جایگزینی نظام حالت است. پژوهش حاضر که بر تحلیل جامع فرایندهای فوق تمرکز دارد، دگرگونی‌هایی مانند حفظ یا گسترش حالت‌ها را نیز در نظر می‌گیرد؛ امری که نقطه تمایز اصلی آن با پژوهش‌های پیشین در این زمینه است.

۳- مبانی نظری

تحلیل روند تاریخی تحول نظام حالت‌نمایی نیازمند رویکردی درزمانی است که تغییرات را نه به‌عنوان رویدادهای مجزا، بلکه به‌عنوان فرایندی پویا و مستمر نشان دهد. تحلیل حاضر برپایه رویکردی توصیفی-تحلیلی با نگرشی درزمانی استوار است. برای تبیین فرایندهای پیچیده تحول حالت مفعولی در بلوچی، از دو چارچوب نظری مکمل که در مطالعات تحول زبان‌های ایرانی و حوزه زبان‌شناسی تاریخی کاربرد دارند، بهره گرفته شده‌است: الگوی دومحوری استیلو (2008) و چارچوب درزمانی کولیکف (2009).

۳-۱- رویکرد درزمانی کولیکف (۲۰۰۹)

برای درک بهتر تحولات تاریخی نظام حالت در بلوچی و مقایسه آن با سایر زبان‌های ایرانی، از چارچوب پیشنهادی کولیکف (2009) بهره گرفته می‌شود. این الگو بر بررسی درزمانی نظام حالت‌نمایی تمرکز دارد و تحول را در سه وضعیت اصلی طبقه‌بندی می‌کند. این دسته‌بندی به ما امکان می‌دهد موقعیت بلوچی را در طیف تحول نظام حالت مشخص کنیم:

۱. **وضعیت ثبات:** این وضعیت به دوره‌هایی از تاریخ زبان اشاره دارد که طی آن، نظام حالت صرفی بدون تغییرات بنیادین حفظ شده‌است. در چنین دوره‌هایی، وجود تمایزات صرفی میان حالت‌های فاعلی، مفعولی و اضافه، نشانگر ثبات ساختارهای نحوی و صرفی زبان بررسی شده است.

۲. **وضعیت کاهش:** روند کاهش نظام حالت، مشخصه اصلی تحول بسیاری از زبان‌های هندواروپایی است. در چارچوب کولیکف، کاهش حالت به از دست دادن تمایزات صرفی حالت‌ها اشاره دارد. در زبان بلوچی، این وضعیت خود را با شواهدی نشان می‌دهد که در آن‌ها نشانه‌های صرفی حالت مانند پایانه‌های حالت‌نمایی به تدریج از بین رفته‌اند و ابزارهای جدیدی مانند حروف اضافه یا تغییر در ترتیب کلمات، کارکرد آن‌ها را پوشش می‌دهند.

۳. **وضعیت گسترش:** برخلاف انتظار که تحول حالت همواره کاهشی است، کولیکف (۲۰۰۹) به امکان گسترش نظام حالت نیز اشاره می‌کند. این امر زمانی رخ می‌دهد که زبان برای رفع ابهام ناشی از کاهش حالت‌های پیشین، نوآوری‌هایی در نظام نشانه‌گذاری حالت ایجاد می‌کند.

۳-۲- الگوی استیلو (۲۰۰۸)

در تکمیل رویکرد درزمانی، الگوی استیلو (۲۰۰۸) برای تبیین جایگاه بلوچی در میان زبان‌های ایرانی استفاده می‌شود. استیلو (۲۰۰۸) معتقد است زبان‌های ایرانی در یک پیوستار از نظام‌های دوحالتی تا زبان‌های فاقد حالت قرار دارند. این الگو بر این فرض استوار است که زبان‌های ایرانی در یک روند تاریخی مشخص، گرایش به تحلیل‌گرایی دارند و این فرایند، نظام حالت صرفی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. نشانه‌های حالت که در مراحل کهن‌تر زبان‌های ایرانی (مانند فارسی باستان یا اوستایی) در بیان روابط دستوری نقش اساسی داشته‌اند، به تدریج کارکرد خود را از دست داده و جای خود را به ساختارهای نحوی جدید می‌دهند. با تبدیل ساخت صرفی به نحوی، نشانه‌های حالت کم‌اهمیت شده و نقش ایفاشده آن‌ها، اکنون توسط ساخت‌های نحوی انجام می‌شود. این نظریه بر دو محور اصلی استوار است:

۱. **محور کاهش:** این محور، فرایندهای فرسایش آوایی و حذف تدریجی پایانه‌های صرفی را در بر می‌گیرد که در نهایت به از میان رفتن تمایزات حالت منجر می‌شود. فروپاشی نظام هشت‌حالتی زبان‌های ایرانی باستان و تبدیل آن به یک نظام دوحالتی در دوره میانه، بارزترین نمونه این کاهش در تاریخ زبان‌های ایرانی است (Stilo, 2008: 235).

۲. **محور نوسازی:** این محور به راهبردهای نوسازی اختصاص دارد؛ یعنی سازوکارهایی که زبان‌ها پس از فرسایش و کاهش نظام حالت، برای بازسازی یا جبران کارکردهای ازدست‌رفته به کار می‌گیرند. در این خصوص، استیلو (2008) دو مسیر اصلی را برای نوسازی معرفی می‌کند:

الف- نوسازی درونی^۱: در این راهبرد، زبان از منابع صرفی موجود خود برای یک کارکرد جدید بهره می‌برد. این فرایند زمانی رخ می‌دهد که یک پایانه با کارکردی مشخص (مانند حالت غیرمستقیم)، برای ایفای نقشی جدید (مانند نشانه‌گذاری مفعول معرفه) به کار می‌رود.

ب- نوسازی بیرونی^۲: این راهبرد به فرایند دستوری‌شدگی یک عنصر واژگانی مستقل (مانند حرف‌اضافه یا اسم) و تبدیل آن به یک وند دستوری جدید اشاره دارد. در این مسیر، یک عنصر «بیرونی» وارد نظام صرفی زبان می‌شود تا یک کارکرد ازدست‌رفته را احیا کند.

الگوی استیلو (2008) به ما امکان می‌دهد تا نظام حالت را در بلوچی در مقایسه با ساختارهای موجود در فارسی میانه و پارسی بررسی کنیم. این الگو، ابزاری قدرتمند برای طبقه‌بندی و تبیین راهبردهای متفاوتی است که زبان بلوچی در مسیر تحول حالت مفعولی خود پیموده‌است و می‌تواند فرایند نوسازی را به‌عنوان راهبردی برای جبران کارکردهای حالت‌های ازدست‌رفته تحلیل کند.

۴- یافته‌ها و تحلیل داده‌ها

در این بخش، یافته‌های پژوهش در چهار محور اصلی تحلیل می‌شوند: ابتدا حالت مفعولی و کارکرد آن در بلوچی و سپس روند شکل‌گیری نشانه مفعولی بررسی می‌شود. در ادامه تحول حالت مفعولی در ارتباط با مفعول‌نمایی افتراقی واکاوی می‌شود و درنهایت، راهبرد جایگزین حالت مفعولی، یعنی به‌کارگیری واژه‌بست شناور برای نشانه‌گذاری مفعول در جمله، بررسی می‌شود.

۴-۱- حالت مفعولی در بلوچی

حالت مفعولی در بلوچی از طریق افزودن پایانه حالت مفعولی به اسم ساخته می‌شود. این پایانه در گونه‌های مختلف بلوچی، صورتهای متفاوتی دارد. بلوچی شرقی و ساحلی برای نشان دادن حالت مفعولی مفرد از پایانه ā-ā-، بلوچی رایج در ایران و بلوچی ترکمنستان و افغانستان از پایانه ā- استفاده می‌کنند. برای حالت مفعولی جمع نیز در همه گونه‌های بلوچی، پایانه

1. internal renewal

2. external renewal

جمع (-ān) پیش از این پایانه مفعولی مفرد قرار می‌گیرد (Jahani, 2003). جدول ۱، پایانه‌های حالت مفعولی اسم را در گونه‌های مختلف بلوچی نشان می‌دهد:

جدول ۱- پایانه‌های حالت مفعولی اسم در گویش‌های مختلف بلوچی (Jahani & Korn, 2013:652-654)			
بلوچی شرقی و ساحلی		بلوچی ترکمنستان و افغانستان	بلوچی ایران
-ārā	-ā	-ā(rā)	مفرد
-ānārā	- ānā	- ānā(rā)	جمع

ضمیرهای شخصی بلوچی نیز حالت مفعولی را نشان می‌دهند؛ اما تنوع پایانه در آن‌ها در مقایسه با اسم بیشتر است. جدول ۲ این تفاوت‌ها را در ضمیرهای شخصی میان گویش‌های مختلف بلوچی نمایش می‌دهد:

جدول ۲- پایانه‌های حالت مفعولی ضمیر در گویش‌های مختلف بلوچی (Jahani & Korn, 2013:652-654)						
		غربی ایران	غربی افغانستان و ترکمنستان	غربی پاکستان	جنوبی	شرقی
اول شخص	مفرد	m(a) nā	m(a) nā	m(a) nā	manā. manārā	manā manā~
	جمع	mārā	am (m) ārā	mārā	mārā	mar (ā)
دوم شخص	مفرد	tarā torā	t(a) rā	t(a) rā	t(a) rā , tarārā	t ^h ar (ā)
	جمع	š(o) mārā	š(u) mārā	š(u) mārā	šumārā	š(a)mār ārš

ضمیرهای شخصی در ارتباط با حالت مفعولی بیشترین میزان بی‌قاعدگی و تنوع را نشان می‌دهد. در مورد ضمیرها قاعده افزودن پایانه به ستاک مطرح نیست، بلکه صورت‌های کاملاً مجزا برای هر شخص و شمار دیده می‌شود که از گویشی به گویش دیگر نیز تفاوت دارند برای مثال تفاوت š(a)mār در بلوچی شرقی در برابر š(u)mārā در گویش‌های دیگر نشان می‌دهد که حالت مفعولی در ضمائر شخصی از طریق یک قاعده صرفی ساده مانند افزوده شدن یک پایانه مشخص ایجاد نشده است بلکه به صورت واژگانی شده^۱ دیده می‌شود.

1. lexicalized

ضمیرهای اشاره نیز مشابه ضمیرهای شخصی، صورتی خاص برای حالت مفعولی دارند. در بلوچی، همچون سایر زبان‌های ایرانی، ضمیرهای اشاره به دور به عنوان ضمیر شخصی سوم شخص استفاده می‌شوند. حالت مفعولی در ضمیر اشاره نسبت به اسم و ضمیر شخصی تنوع کمتری دارد.

جدول ۳ - ضمیرهای اشاره در حالت مفعولی (Jahani, 2003:118)				
حالت	مفرد		جمع	
	اشاره به نزدیک	اشاره به دور	اشاره به نزدیک	اشاره به دور
مفعولی	ēšā, āšīrā	āyrā	nāāēš	Āwānā

ضمیرهای اشاره در ارتباط با حالت مفعولی از ضمائر شخصی قاعده‌مندتر، اما از اسم‌ها پیچیده‌ترند. در اینجا، یک نظام دوگانه براساس تقابل نزدیکی/ دوری و شمار (مفرد/ جمع) عمل می‌کند. برای مثال، āytā (مفرد دور) در مقابل ēšā (مفرد نزدیک) قرار می‌گیرد.

۴-۱-۱- کارکرد حالت مفعولی در بلوچی

حالت مفعولی در نقش‌های نحوی زیر به کار می‌رود:

۱- مفعول مستقیم در جملاتی براساس نظام فاعلی- مفعولی:

1- taī	lōg-ā	činekā	zūr-ant
you.SG.GEN	house.OBJ	howmuch	3PL-buy.PRES

«خانه تو را چند می‌خرند؟»

در مثال شماره ۱ فعل جمله زمان حال دارد و مفعول مستقیم lōg «خانه» با پایانه حالت مفعولی-ā- به کار رفته است. درواقع، این مثال نشان‌دهنده ساختاری است که در آن، مفعول مستقیم پایانه صرفی خاصی دریافت می‌کند.

۲- مفعول غیرمستقیم در جملاتی براساس نظام فاعلی- مفعولی

2- tājīr-ē	wat-ī	Uštūr
merchant-IND	REFL-GEN	Camel
u	bār-ā	ladd-īt
and donkey-PL-OBJ	goods-IMPF	load.PRES.3SG

«تاجری بار را بر روی شترها و خرهایش سوار می‌کند» (Axenov, 2006: 80).

در مثال شماره ۲ جمله در زمان حال بیان شده‌است. در این مثال *uštur u ar-ān-ā* «شترها و خرها» با هم آمده‌اند و نشانهٔ مفعولی *-ān-ā* به اسم دوم *ar-ān-ā* «خرها» که همراه با گروه اسمی اول *uštur* «شتر»، به‌عنوان مفعول غیرمستقیم عمل می‌کنند، افزوده شده‌است. این پایانه نقش نحوی مفعول مستقیم را در جمله نشانه‌گذاری کرده‌است.

۳- مفعول مستقیم در ساخت کنایی

3-	mō	ēdāt-	Ramazān-a	ke	ra
	I	give.PT-3P	PN-OBJ	CL	go.PT.3SG

«من به رمضان دادم که رفت» (Jahani & Korn, 2013:670).

در مثال شماره ۳ نقش مفعول غیرمستقیم (*Ramazān*) با پایانهٔ حالت مفعولی *-ā* نشانه‌گذاری شده‌است. این پایانه، «رمضان» را به‌عنوان دریافت‌کنندهٔ عمل «دادن» معرفی می‌کند.

۴-۲- ایجاد پایانه *-ā(rā)* از دستوری‌شدگی حرف‌افزافه: یک نوسازی بیرونی

تحلیل ریشه‌شناختی و تاریخی نشان می‌دهد که پایانهٔ حالت مفعولی که در بلوچی شرقی و گونه‌هایی از بلوچی ساحلی به شکل *-ārā* به‌کار می‌رود اما در گونه‌های دیگر بلوچی به *-ā* تبدیل شده‌است، حاصل دستوری‌شدگی^۱ حرف‌افزافه *rā* است که به باور دبیرمقدم (۱۳۹۶) در فارسی میانه به شکل *rāy* وجود داشت که خود بازمانده از فارسی باستان *rādiy* (به معنای «به خاطر / برای») است. دستوری‌شدگی فرایندی است که طی آن، یک واحد واژگانی مستقل (مانند اسم یا حرف‌افزافه) به تدریج معنای اصلی خود را از دست داده و به یک واحد دستوری (مانند وند یا نشانه حالت) تبدیل می‌شود (Hopper & Traugott, 2003: 1). این روند تحول، نمونه‌ای کلاسیک از «چرخه حالت» کولیکف (Kulikov, 2009) و نوسازی بیرونی استیلو (2008) است. روند تحول *-ārā* را در سه مرحله می‌توان ردیابی کرد:

الف- مرحله پیشادستوری: خاستگاه پایانه *-ā(rā)*

نقطهٔ آغاز این تحول، حرف‌افزافه *rādiy* در ایرانی باستان است که معنایی سببی و بهره‌وری^۲ داشته و به مفهوم «به خاطر» یا «برای» به‌کار می‌رفته‌است (Windfuhr, 1979: 138). کاربرد این حرف‌افزافه را در فارسی باستان در معنای «به‌دلیل» می‌بینیم؛ مانند مثال زیر:

1. grammaticalization
2. causal-benefactive

- 4- avahaya rādiy Kāram avājaniyāt
 that.GEN.SG cause of people.ACC.SG.M kill.OST.OPT.3SG
 «به این دلیل مردم را می‌کشت» (Kent, 1953:173)

این حرف اضافه در فارسی میانه به صورت rāy باقی مانده است و کارکرد اصلی خود را به عنوان نشانگر مقصد، سبب و بهره‌ور^۱ حفظ کرده است. در این مرحله، rāy به عنوان پس اضافه در فارسی میانه برای بیان علت، منظور و نیز مفعول با واسطه به کار می‌رفت. مثال زیر نمونه‌ای از کاربرد این پس‌واژه را در فارسی میانه نشان می‌دهد:

- 5- pādāšn ī ēw rōzag rāy
 award EZ one Day cause of
 «به دلیل پاداش یک‌روزه» (برونر، ۱۳۷۶: ۳۲۶)

ب - مرحله میانی: واژه‌بست شدن و گسترش کارکردی

مهم‌ترین گام در مسیر دستوری‌شدگی، تبدیل پس‌افاده rāy به واژه‌بست rā= است که نمونه آن را در فارسی نو می‌بینیم. این فرایند با دو تحول همزمان همراه بوده است: ۱- کاهش آوایی که در آن صورت کامل rāy که در فارسی استاندارد ra شده است، در فارسی محاوره‌ای به واژه‌بست =o یا =ro تبدیل شده است ۲- گسترش کارکردی^۲ که طی آن حرف اضافه rā علاوه بر کارکرد اصلی برای، شروع به نشان‌دار کردن مفعول‌های مستقیم نیز کرده است. این گسترش کارکردی، پاسخی به یک نیاز ساختاری بود: رفع ابهام میان فاعل و مفعول، به‌ویژه زمانی که مفعول از برجستگی بالایی در مقیاس‌های جاننداری و معرفگی برخوردار بود (Lazard, 1982). الگویی که در فارسی انجام شده و منجر به تبدیل این حرف اضافه به واژه‌بست شده است، در بلوچی هم احتمالاً همین مسیر را پیموده و سپس وارد مرحله بعد شده است.

مرحله پایانی: هم‌جوشی و وندافزایی

بلوچی در مواجهه با واژه‌بست rā=، عملکردی منحصر به فرد را نشان می‌دهد. در بلوچی، اسم در حالت غیرمستقیم پایانه ā- می‌گرفته است (Korn, 2005). زمانی که واژه‌بست rā= به چنین اسمی متصل می‌شده است، ساختار [noun-ā]=rā پدید می‌آید. در این مرحله،

2. dative-benefactive
 2. functional extention

فرایندی به نام بازتحلیل^۱ رخ داده است. گویشوران بلوچی به تدریج مرز میان پایانه حالت *-ā* و واژه‌بست *=rā* را برداشته‌اند و این دو واحد مجزا را به عنوان یک وند تصریفی واحد و یکپارچه، یعنی *-ārā*، بازتحلیل کرده‌اند. این فرایند هم‌جوشی نام دارد^۲ که گام نهایی در روند دستوری‌شدگی حرف‌افزافه *rā*، در بلوچی است. مسیر تحول و شکل‌گیری این پایانه را به شکل زیر می‌توان نشان داد:

$$rādi > rāy > =rā > [-ā]=rā > -ārā$$

درباره گونه‌هایی از بلوچی غربی که در آن تنها نشانه *-ā* را برای مفعول مستقیم به کار می‌برند، می‌توان دو تبیین مطرح کرد: یا صورت کاهش‌یافته و فرسایش‌یافته‌ای از پایانه کامل‌تر *-ārā* است و یا خود پایانه حالت غیرمستقیم *-ā* به تنهایی و تحت تأثیر الگوهای زبانی (نوسازی درونی)، کارکرد مفعولی را نیز برعهده گرفته است (Korn, 2009).

۳-۴- مفعول‌نمایی افتراقی: راهبردی مبتنی بر برجستگی

مفعول‌نمایی افتراقی^۳ پدیده‌ای رایج در زبان‌های جهان است که طی آن، مفعول مستقیم براساس جایگاهش در سلسله‌مراتب‌های معنایی-کاربردی، به صورت متفاوتی نشانه‌گذاری می‌شود (Bossong, 1985; Aissen, 2003) به عبارت دیگر، مفعول‌های برجسته^۴ از نظر صرفی یا نحوی نشانه دریافت می‌کنند، درحالی که مفعول‌های کمتر برجسته بدون نشانه باقی می‌مانند. این پدیده که در بلوچی نیز به شکلی نظام‌مند دیده می‌شود (Jahani, 2003: 115)، یکی از نموده‌های اصلی نوآوری و تحول در نظام حالت‌نمایی این زبان به شمار می‌رود.

منطق حاکم بر مفعول‌نمایی افتراقی از یک اصل شناختی-ارتباطی بنیادین به نام اقتصاد دستوری^۵ پیروی می‌کند. براساس این اصل، زبان تنها زمانی از نشانه‌گذاری آشکار^۶ استفاده می‌کند که برای رفع ابهام یا انتقال اطلاعات ضروری، لازم باشد (Givón, 1984; Haspelmath, 2008). آيسن (2003: 437) استدلال می‌کند که مفعول‌نمایی افتراقی راهکاری برای مدیریت ابهام میان فاعل و مفعول است؛ هرگاه یک مفعول، ویژگی‌های ذاتی یک فاعل را داشته باشد (مانند جاننداری و معرفگی بالا)، زبان برای متمایز کردن نقش آن، آن را به صورت آشکار نشانه‌گذاری می‌کند.

1. reanalysis
2. fusion
3. differential object marking
4. prominent
5. grammatical economy
6. overt marking

این برجستگی معمولاً براساس دو سلسله‌مراتب جهانی تعریف می‌شود:

۱- سلسله‌مراتب جاننداری: انسان > حیوان > غیر جاندار (شیء) (Comrie, 1989: 128; Silverstein, 1976)

۲- سلسله‌مراتب معرفگی/تخصیص^۱

ضمیر شخصی > اسم خاص > اسم معرفه > اسم نکره مشخص > اسم نکره نامشخص (عام) (Givón, 1984; Enç, 1991)

در زبان‌های ایرانی، ازجمله فارسی، ارتباط تنگاتنگ نشانه‌گذاری مفعولی با این سلسله‌مراتب‌ها به‌طور گسترده توسط لازار (1982) و بوسونگ^۲ (1985) مستند شده‌است. در بلوچی نیز، اصلی‌ترین راهبرد مفعول‌نمایی افتراقی، استفاده افتراقی از پایانه‌های حالت مفعولی (مانند ā- یا ā-ārā بسته به گویش) است (2009: 709). در ادامه، تأثیر این دو سلسله‌مراتب در گویش‌های مختلف بلوچی تحلیل می‌شود.

اصل بنیادین در اینجا این است که هرچه مفعول در سلسله‌مراتب جاننداری بالاتر قرار گیرد، احتمال نشانه‌گذاری آن بیشتر و حتی اجباری‌تر می‌شود. این امر به این دلیل است که مفعول‌های جاندار (به‌ویژه انسان) فاعل‌گونه‌تر^۳ هستند و نشانه‌گذاری آن‌ها برای رفع ابهام ضروری است. مثال‌های زیر از بلوچی سیستانی نشان‌دهنده عوامل مؤثر بر نشانه‌گذاری مفعول مستقیم است:

6-	b-go	ke	talāk-ān-ā	b-dan
	IMPV-say.PRS-2SG	CLM	divorce-OBL.PL-OBJ	SUBJ-give.NPST-3SG

sab'zō-ī-ān-ā

Sabzo-GEN-OBL.PL-OBJ

«بگو طلاق سبزو را بدهد» (Nourzaei, 2017:710)

در مثال شماره ۶ از بلوچی سیستانی، مفعول sab'zō «سبزو» به دلیل قرار گرفتن در بالاترین سطح جاننداری، نشانه حالت را دریافت می‌کند.

7-	šēr-ā	gō	yakk	tīr-ē	kušt
	lion-OBJ	with	one	arrow-IND	kill.PAST.3SG

«یک شیر را با یک تیر کشت» (Axenov, 2006: 66).

1. definiteness/specificity hierarchy

2. Bossong

3. more agent-like

در مثال شماره ۷ مفعول šēr (شیر) که حیوان و جاندار است، در جایگاه دوم از سلسله‌مراتب جانداري قرار دارد و پایانه مفعولي ā- را دریافت کرده‌است.

8- ē	janīn	nān	lōtī
this	woman- 3SG.DIR	bread.3SG.DIR	want.3SG.PRES

«این زن نان می‌خواهد» (۱۸۳۱۱۰۰۲: ۳۷، گنجینه زبان‌های ایرانی)

در مثال شماره ۸ مفعول مستقیم nān «نان» به علت قرار گرفتن در سومین و آخرین جایگاه در سلسله‌مراتب جانداري بدون پایانه حالت مفعولي به کار رفته‌است. معرفگی به وضعیت اطلاعاتی یک اسم در گفتمان و میزان آشنایی مخاطب با مصداق آن اشاره دارد و نقش حیاتی در مفعول‌نمایی افتراقی در بلوچی ایفا می‌کند. سلسله‌مراتب معرفگی پیش‌بینی می‌کند که هرچه یک مفعول معرفه‌تر باشد (مثلاً ضمیر یا اسم خاص)، احتمال نشانه‌گذاری آن بیشتر است. همان‌طور که اشاره شد سلسله‌مراتب معرفگی از ترتیب زیر پیروی می‌کند:

ضمیر شخصی > اسم خاص > اسم معرفه > اسم نکره مشخص > اسم نکره نامشخص
طبق این سلسله‌مراتب ضمیرهای شخصی دارای بالاترین مرتبه در جایگاه معرفگی هستند:

9- man-ā	gō	wat	nabort=eš
I-OBJ	with	REFL	NEG.bring.PST=3PL

«من را با خودشان نبردند» (۱۸۳۱۱۰۰۲: ۴۸، گنجینه زبان‌های ایرانی)

مثال شماره ۹ نشان می‌دهد که ضمیر اول‌شخص به دلیل قرار گرفتن در بالاترین جایگاه در سلسله‌مراتب معرفگی با حالت مفعولي به کار رفته‌است.

در مرتبه بعدی سلسله‌مراتب معرفگی اسم‌های خاص قرار دارند. در مثال شماره ۶ اسم خاص sab'zō (سبز) دارای پایانه حالت‌نمایی برای مفعول مستقیم است و به صورت sab'zō-ī-ān-ā بیان شده‌است.

در جایگاه بعدی اسم‌های معرفه قرار دارند، اسمی معرفه است که گوینده فرض کند که مخاطب می‌تواند مصداق آن را به‌طور منحصربه‌فرد در بافت کلامی شناسایی کند. این شناخت می‌تواند به دلایل مختلفی از جمله حضور در کلام، سابقه ذهنی مشترک بین گوینده و شنونده یا استفاده از نشانه‌های زبانی خاص باشد. در مقابل، اسم نکره مصداقی جدید را به گفتمان وارد می‌کند که برای مخاطب ناشناخته‌است. (Givón, 1984; Lyons, 1999) یکی از

راه‌های معرفه شدن اسم استفاده از صفت اشاره است؛ هرگاه ضمائر اشاره/ین و آن پیش از اسم بیایند، آن اسم را معرفه می‌کنند (کریمی: ۱۳۹۷).

- 10- am-ā jīnikk-ā be wat-ī zāg-ā dāt.
EMPH- girl-OBL to REFL- son- give.PST.3SG
DEM GEN OBL

«او این دختر را به پسرش داد» (Axenov, 2006:6).

در مثال شماره ۱۰ واژه jīnikk به علت همراه شدن با صفت اشاره am-ā به اسم معرفه تبدیل شده و پایانه حالت مفعولی را دریافت کرده‌است.

از دیگر راه‌های معرفه شدن اضافه شدن به یک اسم معرفه (اسم‌های خاص یا ضمائر) است (مشکوه‌الدینی: ۱۳۹۰). مثال‌های شماره ۱۲ و ۱۳ استفاده از ضمیر و اسم‌های خاص را در معرفه شدن نشان می‌دهند:

- 11- jānēn-ī wat-ī amsāig-ān-ā Gust
wife-ENC.3SG REFL-GEN neighbor-PL-OBJ say.PAST.3SG
«زنش به همسایه‌هایش گفت» (Axenov, 2006:80)

در مثال شماره ۱۱ amsāig «همسایه‌ها» در نقش مفعول غیرمستقیم به علت اضافه شدن به ضمیر انعکاسی wat-ī با پایانه حالت مفعولی جمع ān-ā بیان شده‌است.

- 12- ē ketāb-ā be ahmad-ey brās-ā b-dey
this book.OBJ to NP.GEN brother.OBJ give. IMPER 2SG
«این کتاب را به برادر احمد بده» (Jahani, 2003: 126)

در مثال شماره ۱۲ مفعول غیرمستقیم brās-ā «برادر» به علت اضافه شدن به اسم خاص ahmad «احمد» به اسم معرفه تبدیل شده‌است و پایانه حالت غیرمستقیم را دریافت کرده‌است.

یک جنبه پیچیده‌تر و دقیق‌تر در ارتباط با معرفگی، نقش تخصیص است. بین معرفگی (شناسایی برای مخاطب) و تخصیص (وجود مصداق معین در ذهن گوینده) بایستی تمایز قائل شد. یک مفعول می‌تواند برای مخاطب نکره باشد، اما در ذهن گوینده مصداقی مشخص داشته باشد. بلوچی، مانند بسیاری از زبان‌های دیگر، از نشانه مفعولی برای کدگذاری این تمایز ظریف استفاده می‌کند. برای مثال اسم‌هایی که با واژه‌های موصولی می‌آیند: (اسم‌هایی

که توسط که آن‌که، کسی که، جایی که و مانند آن مشخص می‌شوند) نیز باوجود اینکه نشانه‌های نکره دارند، معرفه هستند و برای ذهن مخاطب مصداق پیدا می‌کند (مدنی، ۱۳۹۳).

13-	man	yak	log-ā	loṭān	ke	daryā-ay	dīm-ā	bitt
	I	one	house-OBJ	want.PRES-1SG	COMP	sea -EZ	front-OBL	SUBJ.be.3SG

«من خانه‌ای می‌خواهم که روبه‌دریا باشد.»

در مثال شماره ۱۳ از بلوچی سرحدی، باوجود نکره بودن مفعول (yak log)، گوینده یک‌خانه با ویژگی‌های معین در ذهن دارد. این مشخص بودن باعث می‌شود که مفعول، پایانه حالت ā- را دریافت کند.

14-	ā	ātk-Ø	yak	hōš=e	borret
	DIS	come.PST-3SG	one	cluster=IND	cut.PST

«آن آمد و شاخه‌ای را برید» (Nourzaei, 2017:228):

در مثال شماره ۱۴ گوینده مصداق خاصی در ذهن ندارد و اسم hōš بدون نشانه حالت و با نشانه نکره =e همراه شده‌است.

در عمل، سلسله‌مراتب جاندار و معرفگی به‌صورت مجزا عمل نمی‌کنند، بلکه با یکدیگر در تعامل هستند. یک مفعول ممکن است در یک سلسله‌مراتب (مانند جاندار) پایین باشد، اما جایگاه بالای آن در سلسله‌مراتب دیگر (مانند معرفگی) باعث نشانه‌گذاری آن شود. مثال (۶) از بلوچی سیستانی، نمونه‌ای از این تعامل است.

6-	b-go	ke	ta'lāk-ān-ā	'b-dan
	IMPV-say.PRES-2sg	CLM	divorce-Obl.PL-Obj	SUBJ-give.NPST-3SG
	sab'zō-ī-ān-ā			
	Sabzo-GEN-OBL.PL-OBJ			

«بگو طلاق سبزو را بده» (Nourzaei, 2017:710)

در این مثال، sabzō (اسم خاص انسانی) در بالای هر دو سلسله‌مراتب جاندار و معرفگی قرار دارد و به‌طور قابل پیش‌بینی نشانه حالت مفعولی (ā-) گرفته‌است؛ اما نکته جالب‌تر، مفعول talāk (طلاق) است. این مفعول، باوجود غیرجاندار بودن (پایین بودن در سلسله‌مراتب

جاننداری)، به دلیل برجستگی در بعد معرفگی (به‌صورت جمع و کاملاً مشخص در بافت کلامی به‌کاررفته)، ارتقا یافته و پایانه مفعولی ān-ā- را دریافت کرده‌است. این نشان می‌دهد که در این گویش، معرفگی و مشخص بودن می‌تواند جایگاه پایین در سلسله‌مراتب جاننداری را جبران کرده و موجب نشانه‌گذاری مفعول شود.

با توجه به مثال‌های بررسی‌شده مفعول‌نمایی افتراقی در زبان بلوچی یک پدیده تصادفی نیست، بلکه یک راهبرد دستوری کاملاً نظام‌مند و مبتنی بر اصول شناختی-ارتباطی است. این نظام به هر دو سلسله‌مراتب جهانی جاننداری و معرفگی/تخصیص حساس است. همان‌طور که مشاهده شد، هرچه جایگاه یک مفعول در این سلسله‌مراتب‌ها بالاتر باشد، احتمال نشانه‌گذاری آن با پایانه‌های حالت غیرمستقیم افزایش می‌یابد. تعامل پیچیده این عوامل، پویایی نظام حالت‌نمایی بلوچی و نقش اصول کارکردی مانند اقتصاد دستوری و رفع ابهام را در تحولات زبانی نشان می‌دهد.

۴-۴- راهبرد جایگزین: استفاده از واژه‌بست شناور

فروپاشی نظام حالت‌نمایی در زبان‌های ایرانی باستان، زبان‌های ایرانی نو را با چالش رفع ابهام از نقش‌های دستوری مواجه ساخته‌است (Sims-Williams, 2009). زبان‌های ایرانی برای حل این مشکل، راهبردهای جایگزین و غیرکانونی^۱ را نیز به‌کار گرفتند (Malchukov & Spencer, 2008: 18). یکی از این نوآوری‌ها، استفاده از «واژه‌بست‌های شناور^۲» است. این واژه‌بست‌ها که در اصل شناسه‌های مطابقه شخص^۳ برای کنشگر زمان گذشته هستند، از جایگاه اصلی خود بر روی فعل «شناور» شده و به مفعول جمله متصل می‌شوند (Stilo, 2008: 714). این اتصال، یک «کارکرد دوگانه^۴» ایجاد می‌کند: واژه‌بست هم هویت کنشگر را رمزگذاری می‌کند و هم میزبان خود را به‌عنوان مفعول برجسته می‌سازد (Stilo, 2008: 714). در بلوچی نیز کاربرد بسیاری دارد، مانند مثال (۱۵) از بلوچی ساحلی:

15-	'wad-ī REFL-GEN	asp-ay horse- GEN	'mūd=ay hair=.3 SG	ās ' fire	a=dād-Ø VCL=give.NPST-3SG
-----	--------------------	-------------------------	--------------------------	--------------	------------------------------

«موی اسبش را آتش زد» (Nourzaei, 2017:566):

1. non-canonical
2. floating clitics
3. person agreement marking
4. double function

در اینجا، واژه‌بست ay= که کنشگر فعل adād است، به مفعول جمله که 'mūd «مو» است، اضافه شده‌است. این راهبرد نمونه‌ای از دستوری‌شدگی است که در آن، یک عنصر مطابقه^۱ کارکردی جدید در حوزه نشانه‌گذاری حالت^۲ پیدا می‌کند. (Hopper & Traugott, 2003)

جنبه بسیار مهم و متمایزکننده در بلوچی، گسترش این راهبرد به زمان‌های غیرگذشته است. درحالی‌که خاستگاه تاریخی این ساختار به نظام کنایی (ergative) زمان گذشته بازمی‌گردد (Sims-Williams, 2009) و در بیشتر زبان‌های ایرانی واژه‌بست شناور تنها در زمان گذشته مفعول را نشانه‌گذاری می‌کند؛ بلوچی این الگو را از محدودیت زمانی خود رها کرده‌است، مانند مثال (۶) از بلوچی ساحلی:

16- ham=ē mahār=ay ša pūzay pāč=a kan-t
EMPH=this bridle=PC.3SG from nose open=VCL do.NPST-3SG

«همین مهار را از پوزه‌اش باز می‌کند» (Nourzaei, 2017:686).

در مثال شماره ۱۶ از بلوچی ساحلی که زمانی غیر از گذشته را نشان می‌دهد، واژه‌بست کنشگر سوم شخص (=ay) به mahār «مهار، افسار» که مفعول جمله است، متصل شده‌است. این گسترش نشان‌دهنده یک مرحله پیشرفته از دستوری‌شدگی است (Hopper & Traugott, 2003) که در آن، اتصال واژه‌بست به مفعول به یک استراتژی نحوی فعال برای برجسته‌سازی مفعول‌های با برجستگی بالا (مانند ضمائر) تبدیل شده‌است.

۵- نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف ارائه یک تحلیل در زمانی از تحول حالت مفعولی در زبان بلوچی، به بررسی راهبردهایی پرداخته‌است که این زبان در واکنش به فرسایش تاریخی نظام حالت صرفی به کار گرفته‌است. نتایج این پژوهش نشان داد که تحول نظام نشانه‌گذاری مفعول در بلوچی، یک فرایند کاملاً کاهشی نیست، بلکه پدیده‌ای چندوجهی و پویاست که با تعامل چندین راهبرد نوسازی مشخص می‌شود. در گسترش می‌تواند شامل ایجاد نشانه‌های حالت جدید برای تمایزگذاری نقش‌های نحوی خاصی باشد که پیش‌ازاین پوشش داده نمی‌شدند.

نخست، تحلیل ریشه‌شناختی پایانه -ārā در بلوچی شرقی، نمونه‌ای از روند بازسازی بیرونی را نشان می‌دهد. در این فرایند، بلوچی با دستوری‌شدگی حرف‌اضافه rā و سپس ادغام

1. agreement marker
2. case marking

آن با پایانه حالت غیرمستقیم *-ā*، یک پایانه تصریفی جدید و کارآمد برای نشانه‌گذاری مفعول ایجاد شده‌است. این فرایند، مصداق بارز «چرخه حالت» کولیکف (۲۰۰۹) است.

دوم، بررسی سازوکار مفعول‌نمایی افتراقی نشان می‌دهد که بلوچی از یک نظام نوسازی درونی پیشرفته بهره می‌برد. این نظام، با حساسیت بالا به اصول رده‌شناختی جهانی، یعنی سلسله‌مراتب‌های جاننداری و معرفگی و براساس «اصل اقتصاد دستوری» عمل می‌کند. در بلوچی براساس سلسله‌مراتب جاننداری و معرفگی مفعول‌های انسانی و جاندار پایانه صرفی می‌گیرند اما مفعول‌های بی‌جان پایانه حالت مفعولی را دریافت نمی‌کنند و براساس سلسله‌مراتب معرفگی ضمیرها، اسم‌های خاص و اسم‌های معرفه پایانه حالت مفعولی می‌گیرند و اسم‌های نکره پایانه صرفی را دریافت نمی‌کنند.

سوم، تحلیل راهبرد واژه‌بست شناور یک نوآوری نحوی پیچیده را آشکار ساخته‌است. در این راهبرد، بلوچی واژه‌بست ضمیری را که کنشگر فعل است، به ابزاری کارآمد برای نشانه‌گذاری مفعول تبدیل نموده‌است. گسترش این الگو به زمان‌های غیرگذشته، شاهدی قطعی بر درجه بالای دستوری‌شدگی و استقلال این راهبرد از بستر تاریخی آن (ساختار کنایی) است.

درمجموع، زبان بلوچی در مسیر تحول حالت مفعولی، به‌جای حرکت به سمت حذف کامل حالت و پایانه صفی (مانند فارسی نو)، یک نظام ترکیبی و چندلایه را توسعه داده‌است. این زبان هم از نوسازی بیرونی (دستوری‌شدگی)، هم از نوسازی درونی (کاربرد افتراقی پایانه‌های موجود) و هم از نوآوری‌های نحوی (بازتحلیل واژه‌بست‌ها) به‌صورت هم‌زمان بهره می‌برد. بلوچی، به‌عنوان یک مطالعه موردی، نشان می‌دهد که فرایند نوسازی حالت، یک پدیده یکپارچه نیست، بلکه مجموعه‌ای از راهبردهای متنوع است که برای رسیدن به یک هدف واحد – یعنی حفظ شفافیت روابط دستوری با یکدیگر همکاری و گاهی رقابت می‌کنند. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی، با بهره‌گیری از پیکره‌های زبانی گسترده، به تحلیل کمی و توزیع آماری این راهبردها و بررسی عوامل سبکی یا گویشی مؤثر بر انتخاب هر یک در بافت‌های گفتمانی طبیعی بپردازند.

منابع

- آهنگر، ع، محمودزهی، م و جمال‌زهی، ف. ساختار تصریفی فعل در بلوچی سرحدی گرنچین. *مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران*. ۱۳۹۶؛ ۱ (۳): ۲۳-۴۸.
- جهانی، ک. دستور معیار زبان بلوچی نو. ترجمه موسی محمودزهی. ایرانشهر: دانشگاه ولایت. ۱۴۰۱.
- دبیر مقدم، م. پیرامون (را) در زبان فارسی. *زبان‌شناسی*. ۱۳۶۹؛ ۷ (۱): ۱-۶۰.
- راسخ‌مهند، م و نقش‌بندی، ز. تأثیر قدرت موضوعات فعلی بر حالت‌نمایی افتراقی: شواهدی از گویش هورامی. *مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران*. ۱۳۹۲؛ ۱ (۱): ۱-۲۰.
- رضایی باغبیدی، ح. تاریخ زبان‌های ایرانی. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی. ۱۳۸۸.
- صفوی، ک. آشنایی با تاریخ زبان‌های ایرانی. تهران: پژوهاک کیوان. ۱۳۹۹.
- طباطبایی، ع. فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی. تهران: فرهنگ معاصر. ۱۳۹۵.
- برونر ج. نحو زبان‌های ایرانی میانه غربی، مترجم سعید عربان، تهران: حوزه هنری. ۱۳۷۱.
- کریمی، م. زبان‌شناسی و دستور کاربردی فارسی. تهران: سمت؛ ۱۳۹۷.
- گلفام، ا و طباطبایی، آ. مفعول‌نمایی افتراقی در زبان فارسی: بازنگری رده‌شناختی نشانه مفعول مستقیم. *جستارهای زبانی*. ۱۴۰۲؛ ۱۴ (۶): ۲۱۱-۲۴۴.
- مشکوه‌الدینی ح. آیین نگارش و درست‌نویسی فارسی. شیراز: نوای؛ ۱۳۹۰.
- نورزایی، م. بررسی و تحلیل زبان‌شناختی بلوچی سیستانی. زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان. ۲۰۱۷.
- Aissen, J. Differential Object Marking: Iconicity vs. Economy. *Natural Language & Linguistic Theory*. 2003; 21(3): 435-483.
- Axenov, S. The Balochi Language of Turkmenistan: A Corpus-based Grammatical Description. Uppsala: Uppsala University. 2006.
- Baranzehi, A. N. The Sarawani Dialect of Balochi and Persian Influence on It. In: Jahani, C. editor. *The Baloch and Their Neighbours: Ethnic and Linguistic Contact in Balochistan in Historical and Modern Times*. Wiesbaden: Reichert; 2003. p. 75-111.
- Blake, B. J. Case. Cambridge: Cambridge University Press. 2001.
- Bosson, G. Empirische Universalienforschung: Differentielle Objektmarkierung in den neuiranischen Sprachen. Tübingen: Narr. 1985.
- Comrie, B. *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford: Basil Blackwell. 1981.
- Comrie, B. *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Chicago: University of Chicago Press. 1989.
- Dames, M. L. *A Text Book of the Balochi Language*. Lahore: Punjab Government Press. 1891.

- Elfenbein, J. Balochi. In: Schmitt, R. editor. *Compendium Linguarum Iranicarum*. Wiesbaden: Reichert; 1989. p. 350-362.
- Fortson, B. W. *Indo-European Language and Culture: An Introduction*. Malden, MA: Wiley-Blackwell. 2011.
- Givón, T. *Syntax: A Functional-Typological Introduction*. Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins. 1984.
- Haig, G. *Alignment in Western Iranian Languages*. Berlin: Mouton de Gruyter. 2008.
- Hopper, P. J. , Traugott, E. C. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press. 2003.
- Jahani, C. The Case System of Northern Balochi in a Historical and Areal Perspective. In: Karimi, S., Samiian, A. editors. *The Case System of Balochi in a Diachronic Perspective*. Costa Mesa, CA: Mazda Publishers; 2003. p. 113-126.
- Jahani, C., Korn, A. Balochi. In: Windfuhr, G. editor. *The Iranian Languages*. London: Routledge; 2013. p. 634-692.
- Korn, A. The Case System of Balochi in a Cross-linguistic Perspective. Wiesbaden: Reichert Verlag. 2005.
- Korn, A. The Ergative System in Balochi from a Diachronic Perspective. *Iranian Journal of Linguistics*. 2008; ۳۱-۱: (۴۶-۴۵)۲۳.
- Korn, A. The Pronouns of Balochi: A Study in Historical and Areal Linguistics. In: Jeremiás, E. M. editor. *Iranica et Islamica: Festschrift für Peter Zieme*. Wiesbaden: Harrassowitz; 2009. p. 237-258.
- Kent, R. G. *Old Persian, Grammar, Texts, and Lexicon*. New Haven; 1950
- Kulikov, L. Case Systems in a Diachronic Perspective: A Typological and Microareal Study. *Language and Linguistics Compass*. 2009; 3(4): 1104-1118.
- Lazard, G. Le morphème *râ* en persan et les relations actanciennes. *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*. 1982; 77(1): 177-208.
- Malchukov, A. و Spencer, A. Introduction. In: Malchukov, A. و Spencer, A. editors. *The Oxford Handbook of Case*. Oxford: Oxford University Press; 2008. p. 1-27.
- Nourzaei, M. *A Corpus-based Study of Balochi Dialects*. PhD Dissertation, Linguistics. Uppsala University, Uppsala. 2017.
- Paul, L. New Persian. In: Windfuhr, G. editor. *The Iranian Languages*. London: Routledge; 2009. p. 145-161.

- Sims-Williams ,N. Iranian languages. In: Comrie ,B. editor. The World's Major Languages. 2nd ed. London: Routledge; 2009. p. 125-132.
- Stilo ,D. Case in Iranian. In: Malchukov ,A. و Spencer ,A. editors. The Oxford Handbook of Case. Oxford: Oxford University Press; 2008. p. 700-715.
- Trask ,R. L. Historical Linguistics. London: Arnold. 1996.
- Windfuhr ,G. Persian Grammar: History and State of its Study. The Hague: Mouton. 1979.

روش استناد به این مقاله:

پیری زنده‌دل فهمه، طاهری اسفندیار و آهنگر عباسعلی. نگاهی در زمانی به حالت مفعولی در بلوچی، زبان فارسی و گویش‌های ایرانی، ۱۴۰۴؛ ۲ (۲۰): ۳۱-۵۶. DOI:10.22124/plid.2026.32794.1746

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Zaban Farsi va Guyeshhay Irani (Persian Language and Iranian Dialects)*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

